

»Volodja: Kratko ostro zakliče proti bolničarjem *povelje* . . .«, »glasno *vsem*«, »zgrabi žlico, tokrat za ročaj in z njo *žuga Simonu*«, »*oponaša Jeceljavca*«, »*se zadovoljno smehlja*«, »zavezuje si kravato na *pretesnem ovratniku*«, »tudi on v *pretesnem suknjiču*«, »*nevarno zaploska*«, »dvigne roke, kakor da *bo dirigiral*«.

Simon: »skrušen«, »nekaj časa *obupano* premišljuje«, »resno *vznemirjen*«, »že *prestrašen*«, »umolkne, zakoplje glavo v dlani«.

Emerik: »gleda svoje *tresoče roke*«, »odkima, potem gleda svoje roke, ki se spet *tresejo*«, »*začuden, negotov*«.

Moč *Velikega briljantnega valčka* je zanesljivo v tem, da bralca potegne v svoj neprizanesljivi svet preverjanja človeških moči, ki se izčrpajo v iskanju njemu vrednih resnic. Vendar pa je Jančarjev humanistični človek določen z nemočjo, ki mu kot individuuum preprečuje samopotrjevanje in je zato naravnan v tragiko.

Menim, da je *Veliki briljantni valček* tisto besedilo, ki nadaljuje dramsko tradicijo uspehlih družbenokritičnih dram od Cankarja, Primoža Kozaka, Šelige, Jovanoviča in nekaterih drugih, in je tako zelo primeren za šolsko interpretacijo povojne slovenske drame. Prav gotovo pa morajo učenci za interpretacijo (na višji stopnji srednje šole) že toliko obvladati nekatere literarnoteoretske konvencije v zvezi z dramatiko (aristotelovska, nearistotelovska dramatika, Brecht, gledališče absurda, gledališče krutosti). Informiranost pa mora seči tudi na družbeno občutljiva vprašanja našega zdajšnjega bivanja. Le tako je *Veliki briljantni valček* lahko izziv, ki spodbudi tako učenca kot učitelja za raziskavo tega sodobnega dramskega besedila.

Vida Udovič-Medved

Srednja pedagoška in naravoslovno-matematična šola
v Kopru

RAZDVOJENOST SODOBNEGA ČLOVEKA V ROMANU VLADIMIRA GAJŠKA IKAROVO PERJE

Z razvojem družbe so se razvijala tudi produkcijska sredstva in proizvodjalni odnosi, hkrati z njihovim razvojem se je večala razdvojenost človeka, zato se je začela razvijati vedno večja težnja po individualizaciji in človekovi svobodi.

Človek je postajal vse bolj odtujen od samega sebe, od sočloveka in družbe. »Posameznik se je osvobodil ekonomskih in političnih spon. Pridobival v pozitivni svobodi tudi s tem, ker je moral biti aktiven in neodvisen. Hkrati je bil osvobojen tistih spon, ki so mu dajale občutek varnosti in pripadnosti. Ni več živel v zaprtem svetu, v katerem je bil središče človek; svet je postal neomejen in obenem tudi nevaren. Z izgubo utrjenega mesta v svetu je človek izgubil tudi odgovor na vprašanje, kakšen je pomen življenja; nujen vzrok je postal sum vase in v svoj življenjski cilj. Ogrožati so ga začele močne nadosebne sile, kapital in tržišče. Njegov odnos do bližnjih, od katerih mu je vsak mogel biti konkurent, se je spremenil v sovraštvo in odtujenost, svoboden je – to je osamljen, izoliran, ogrožen z vseh strani.«¹

¹ Erich Fromm, *Bekstvo od slobode*, Beograd, Nolit 1969, str. 71–72.

Dvajseto stoletje je človeku začelo odvzemati bistvo, ki mu je dajalo videz človeka – vedno bolj je postajal popredmeten, robotiziran, ljudi je začel ocenjevati skozi prizmo lastne popredmetenosti.

Vse bolj se je začela razvijati manipulacija, ki usmerja človeka v svet predmetov, mu vceplja želje po njih in ga postavlja v njihovo odvisnost.

V romanu so medčloveški odnosi deformirani, ta deformacija je hkrati poudarjena, izstopajoča, s čimer želi avtor prikazati, da takšne deformacije pripeljejo človeštvo v katastrofo, ki je grozeča vse dotlej, dokler se odnosi ne normalizirajo.

V romanu sta tako deformirana lika predvsem breznožec Veselonc in vol Minotaver. Oba sta zakoreninjena v podtalnem svetu, v svetu popredmetenosti. Veselonca preveva občutek tujosti in odtujenosti od tega sveta, hrepeni po identiteti, ki je daljna in neuresničljiva, potuje skozi blodnjak izgubljenih sanj in neuresničenih želja.

Lahko pa je tudi simbol negativne osebnosti – avtoritarne osebnosti, kot nasprotje ptičku Ikaru, simbolu pozitivne osebnosti.

Vol Minotaver je zadovoljen sam s seboj in s popredmetenim svetom, zato ne teži k nikakršnim spremembam. Je značilen predstavnik sodobnega nagonskega človeka, ki sledi le zadovoljevanju svojih nagonov. Nič mu ni svetega, zato je razdiralen in podira tabuje človeške družbe o nedotakljivosti posameznika, naroda in kulture. Lahko bi rekel, da je v tem liku simbolizirana množica, ki slepo sledi tistemu, ki vpliva na zadovoljitev njenih nagonov.

Ikar se dvigne visoko nad podtalje, s čimer je poudarjeno, da je njegovo razmišljanje na višji stopnji, kakor je mišljenje okolice, ki ga obdaja. Okolica ga ne sprejme in ne razume, zato ga izloči iz svojega kroga.

Omenil bi tudi psoglavce, možen simbol protirevolucionarnih osebnosti, demagogov in militarističnega ustroja, ki iz koristoljubja uničuje svobodo posameznika in narodov.

Avtor ne vidi izhoda v ničemer drugem kot v izboljšanju osnovnih medsebojnih odnosov. Dokler se ti ne izboljšajo, bo načelo o nedotakljivosti človeka le na papirju.

Človek je rezultanta duševnih dejev, ki tvorijo celotnost osebnosti. Vsi duševni deji – zaznave, predstave, spomin ipd. – so najvažnejša komponenta v človekovem ustvarjanju in delovanju.

Človekova osebnost je zelo razčlenjena. V romanu je Gajšek nazorno prikazal posamezne ravnine človekove osebnosti; lahko bi rekel, da je močno poudarjena notranja razklanost posameznika. Ta notranja razklanost se kaže skozi posameznikove sanje; Gajšek je sledil psihoanalizi in njeni teoriji o pomenu sanjskega sveta, zato celotno dogajanje v romanu teče skozi sanje.

Ta svet, ki ga je avtor primerjal v intervjuju z Ivanom Črničem s sanjskim svetom Franza Kafke, igra pomembno vlogo v prikazu razvoja individualizacije posameznikov.

»Sanje nadomeščajo njihovo pomanjkljivost osebnosti in hkrati opozarjajo na nevarnosti njihovega sedanjega vedenja.«²

Sanje posamezniku nakazujejo rešitev iz njegove utesnenosti, usmerjajo njegovo aktivnost v njegovo fizično in duhovno prerojevanje, zato bi bili lahko čudeži, podnaslovljeni v romanu, simbol duhovnega prerojevanja, čudaki pa ljudje, ki se s pomočjo teh simbolov duhovno prerojevajo. Duhovno prerojevanje posameznika pa je osrednja tema romana.

² Carl Gustav Jung, Čovjek i njegovi simboli, Zagreb, Mladost 1973, str. 50.

Duhovno prerojevanje pa je mogoče le z globalno samoanalizo posameznika, to pomeni, da mora posameznik analizirati svojo »pomanjkljivo osebnost«, saj bo osebnost lahko dopolnil le tedaj, ko bo spoznal vse dejavnike, ki zavirajo rast ali dopolnjenost osebnosti.

Takšno osebnost, ki analizira samo sebe, imenujemo introvertirano osebnost; za like, nastopajoče v romanu, lahko rečem, kakor je opozoril tudi avtor v spremni študiji na ščitnem ovitku romana, da so tipični predstavniki takšne introvertiranosti.

»Freud je na primer tolmačil introvertirani tip kot posameznika, ki je bolezensko zaplen s samim seboj. Vendar sta lahko samoanaliza in poznavanje samega sebe zelo koristni in pomembni.«³

To dokazuje že samo dejstvo, da je rast človekove osebnosti v veliki meri odvisna prav od samoanalize, ki spremlja človeka od njegovega najzgodnejšega otroštva do smrti.

»Otroštvo je obdobje velike emotivne trme in prve otroške sanje pogosto simbolno prikazujejo strukturo psihe in kako bo ta izoblikovala poznejšo usodo posameznika.«⁴

Simboli se s človekovim dozorevanjem spreminjajo, kakor se spreminja notranja zgradba človekove psihe. »Nekateri simboli se nanašajo na otroštvo in prehod v mladeniško dobo, drugi na zrelost, tretji pa na izkustvo starosti, ko se človek pripravlja za svojo smrt.«⁵

Prav zaradi različnosti posameznih simbolov v človekovem življenju je Ikarovo perje trodelno, torej deljeno na tri najvažnejše faze človekovega razvoja: otroštvo, mladeniška leta, zrela leta in starost z bližanjem smrti.

Vsako od teh obdobj je zaznamovano s svojimi simboli, kolikor pa se kakšen simbol ponovi tudi v drugih obdobjih, je njegov pomen lahko popolnoma drugačen. Tako lahko skok s konjem čez jarek pomeni v mladostnem obdobju premajhno posameznikovo samozavest in njegovo bojazen pred nečim, kar je povezano z njegovo aktivnostjo, drugemu posamezniku, ki je v zrelih letih, pa simbolizira preveliko samozavest v njegovem življenju.

Seveda moramo upoštevati, da so simboli tudi individualno pogojeni in da ni splošnega obrazca zanje.

V večini primerov (prav tako tudi v Ikarovem perju) se simboli rojevajo zaradi notranje stiske posameznika, ki je izgubil pristni stik z okoljem. Ta notranja stiska je danes mnogo bolj pogosta kakor v vsej dosednji zgodovini človeštva: »Z razvojem znanosti se naš svet dehumanizira. Človek se počuti osamljenega v svetu, ker ni več povezan z naravo in je izgubil svojo 'emocionalno nezavestno istovetnost' z naravnimi pojavi.«⁶

»Našemu sedanjemu življenju vlada bog Razum, ki je naša največja in najbolj tragična iluzija.«⁷

Prav to dejstvo je za roman Ikarovo perje velikega pomena, kajti le skozi prizmo tega dejstva lahko razumemo Gajškov upor zoper razumarstvo, zoper »goli razum, ki je po svoji množični psihozi kriv za vojno, za svetovna klanja, za bestialnost, ki je ne bomo našli med najhujšimi beštijami v živalskih vrstah«⁸, in s tem uvodni del romana: »Jasnilo se je,

³ Ibidem, str. 60.

⁴ Ibidem, str. 165.

⁵ Ibidem, str. 109.

⁶ Ibidem, str. 95.

⁷ Ibidem, str. 101.

⁸ Vladimir Gajšek, Ikarovo perje, Roman o čudežih in čudakih, Maribor, Založba Obzorja, 1980, ščitni ovitek romana.

ko je poledenela jakost osvetlitve,«⁹ kjer je ironiziran goli razum, ki je mrzla jakost osvetlitve, ker je mrzla, pa lahko poledeni.

Takšen goli razum zbuja nevrotično stanje med posamezniki, družbo in skupinami držav.

»Naš svet je, če lahko tako rečem, razdvojen zaradi nevrotikov, a 'železna zavesa' označuje simbolično linijo razdvojenosti.«¹⁰

Takšna razdvojenost sveta na vzhodni in zahodni blok je vzrok nevrotične oboroževalne tekme in ustrahovanja, ta pa vzrok človekove nelagodnosti, bojzani in stiske pred tem svetom. Človek je postal žrtev nevrotikov – vodij politične manipulacije.

Tako je mogoče razumeti nadaljevanje navedene povedi, ki jo je lahko razumeti kot razdeljenost sveta na vzhod in zahod, kot stisko posameznika, bivajočega v tako razdeljenem svetu, in kot vprašanje, kateri od njiju je bolj civiliziran.

Vsi simboli, ki spremljajo človeka in so vtikani v roman o čudežih in čudakih, so neke vrste miti. Ti miti se nanašajo na neke realne odnose v stvarnosti, ki so šele s preobrazbo dobili višjo mitološko obliko. Božanski in človeški liki v mitih so samo personificirane socialne ustanove.

»Borba med junakom in zmajem je delotvorna oblika mita, ki kaže o zmagi našega jaza nad nazadnjaškimi težnjami... Preden jaz zmaga, mora zagospodariti s senco in jo asimilirati. Ta motiv lahko zasledimo v dobro poznanem liku junaka – Goethejevem Faustu. S sporazumom z Mefistom dobi Faust moč 'sence', ki jo Goethe opiše kakor del 'tiste moči, ki želeč zlo, dela dobro'... Mladeniški idealizem, ki je močni vzrok, mora roditi prekomerno samozavest: človekov jaz se lahko zaneti do božanstvene značilnosti, vendar za ceno samoprecenjevanja in propada. (To je smisel zgodbe o Ikaru, mladeniču, ki je poletel v nebo s svojimi krhkimi krili – ki jih je naredil človek – vendar se je preveč približal soncu in zgrmel v prepad.) Vseeno se mladeniški jaz mora podvreči tej nevarnosti, kajti če mlad človek ne teži k višjemu cilju, kot je tisti, ki ga lahko doseže, ne more obvladovati ovir med mladostjo in zrelostjo.«¹¹

Iz tega sledi, da očiščenje ali katarza ni nič drugega kot duhovno prerojevanje posameznika.

S tem ko je avtor dodal Ikaru oznako ptiček, pa je dodal popolnoma nov simbol, simbol transcendence: »Ta simbol predstavlja posebno naravo intuicije, ki deluje s pomočjo 'medija', se pravi posameznika, ki je sposoben pridobiti znanje o oddaljenih dogajanjih – ali o dejstvih, o katerih zavest ne ve ničesar – stopajoč v stanje, ki je podobno transu.«¹²

Zunanji in notranji svet romana bi lahko razlagal tudi kot dvojni pogled na psiho, torej enkrat psiha opazovana od zunaj, drugič pa od znotraj. Torej bi bila ta dva svetova tudi simbol Veselončeve psihe, gledane z obeh zornih kotov. V tej psihi sta dve človekovi senci. To sta moška polovica ali animus in ženska ali anima. Ti dve sta lahko pozitivni ali negativni, lahko se prepletata ali popolnoma izključujeta.

Glavni lik romana Veselonc je breznopec, iz tega bi lahko sklepali, da gre za simbolizirano manjvrednost in iz nje izhajajočo težnjo po kompenzaciji. Pri nadarjenih ljudeh najdemo v začetku neke pomanjkljivosti – organsko inferiornost, ti posamezniki skušajo pomanjkljivost odpraviti z večjo uporabo tega organa, s kompenzacijo. Pri umetnikih pa govo-

⁹ Carl Gustav Jung, n. d. str. 85.

¹⁰ Ibidem, str. 151.

¹¹ Jung, str. 151.

¹² Ibidem.

rimo o nadkompenzaciji; vadba je prerasla normalni nivo. Manjvrednost pri človeku lahko izzove večvrednost, toda do nje ne pride brezpogojno. Odvisno od posameznika. Manjvrednost v infrastrukturi bitja se lahko razvije v superstrukturo, ki brez nje ne bi obstajala ali bi bila drugačna. Vendar je treba v ustvarjanje vključiti tudi politične, ekonomske in socialne dejavnike.

Veselonc potuje skozi labirint. »Labirint v vseh kulturah pomeni nepregledno in vznemirljivo sliko sveta matriarhalne zavesti; skozenj lahko gredo samo tisti, ki so pripravljeni za osebno uvajanje v skrivnostni svet kolektivnega nezavestnega.«¹³

Veselončevo potovanje skozi labirint bi lahko bil simbol »duhovnega romanja, na katerem se iniciant spozna z naravo smrti. To ni smrt kot poslednja sodba, niti kakšno drugo iniciacijsko preizkušanje moči, to je pot odrešitve in samoodpovedovanja, ki ga upravlja in vodi neki milostni duh.« Takšen milostni duh bi v romanu lahko bil zvezdni pastir Vladimir.

Po vsem predvidevanju bi lahko bil labirint v obliki kroga, kakor se posameznikova psiha primerja s kroglo, »ki ima na svoji površini svetlo polje, ki predstavlja zavest. Središče tega polja je jaz (samo takrat, če je 'jaz', jaz nekaj vem, to je zavestno). Jaztvo (ki je središče krogle, to je psihe) je hkrati nukleus in celotna krogla, njegovi procesi notranjega upravljanja ustvarjajo sanje.«¹⁴

Avtor je narisal labirint v obliki heksaedra, kar bi lahko pomenilo, da je psiha glavnega junaka Veselonca deformirana.

Posameznikove sanje so v nekaterih obdobjih izrednega pomena: »V infantilni amneziji srečamo čudne mitološke odlomke, ki se pogosto pojavljajo tudi v kasnejših psihozah. Takšne slike so skrajno čudežne in zato zelo pomembne. Če se takšne slike ponovno pojavijo v zreli dobi, lahko v posameznikih izzovejo globoke psihološke premike, medtem ko pri drugih pride do čudežnih ozdravitev ali verskih premikov. Le-te pogosto vračajo tisti delček življenja, ki je manjkal dalj časa, dajejo smisel človekovemu življenju in ga bogate.«¹⁵ Takšne čudežne slike lahko srečamo tudi v Gajškovem romanu, njihov namen pa je uravnati notranje sozvočje Veselončeve psihe in s tem tudi sozvočje njegovega življenja, torej izgladiti tragičnost razmerja njegovih ciljev in realnih možnosti za uresničitev le-teh.

Pomemben simbol zunanega sveta so tudi psi – psoglavci. Pes lahko pomeni smrtnost, v mnogih mitologijah so psi vodiči v deželo mrtvih.¹⁶

Iz teh in številnih drugih simbolov lahko spoznamo, da je dogajanje v romanu izredno pisano. Vsem simbolom pa je vendarle nekaj skupno, to je motiv odnosa družba-posameznik, s katerim kaže avtor na posamezne odnose med člani družbe in družbo kot celoto. Avtor razgalja odnose in jih kaže v potencirano groteskni obliki.

Zelo pomembna tema je tema iskanja samega sebe in lastne vloge v svetu, »don kihotstva« in boja proti njemu, tema zatiranja osebnosti in hkrati tudi tema duševnega propadanja posameznika. V romanu imajo psihične motnje kot manije, depresije, psihoze in nevroze antropološko-sociološki pomen. V svetu nasilja in nesvobode prihaja do psiho-tičnih obolenj, ki jim zapadejo šibkejši posamezniki. Tempo življenja izpodkopava človekovo duševnost, vse več je duševnih bolnikov. Višja ko je stopnja civilizacije in teh-

¹³ Ibidem, str. 125.

¹⁴ Ibidem, str. 161.

¹⁵ Ibidem, str. 99.

¹⁶ Ibidem, str. 74.

nologije, več jih je. Danes jih je na svetu več, kot jih je bilo stoletja nazaj. Veselonc, v katerem so združene vse psihomotorične motnje, je tragična podoba te že kar kronične bolezni sodobnega sveta.

Naslednji motiv, ki ga poznamo že od del Ivana Cankarja, je motiv tujstva, ki ga avtor razkrije v besedni zvezi Aisa Aplatós. Ta motiv je tukaj poglobljen do absurdno groteskne brezizhodnosti, kajti v sodobnem popredmetenem in ponarejenem svetu postane tujstvo in odtujenost pereč problem. Človek postane tujec in tujek samemu sebi in drugim. Tujost in odtujenost vsebuje že glagol bloditi v pomenu, da je Veselonc blodil skozi labirint.

Zelo pomemben je tudi motiv avtomatiziranega človeka, s katerim se Gajšek upira visokim tehnologijam avtomatizacije, ideološkim in političnim manipulacijam, torej slehernemu dogmatizmu, ko združuje nasprotja med judovsko-grškim svetom in njuno dediščino v sodobni civilizaciji, s čimer pa hoče pokazati, da človek ni le robot, ki bi ga krmilili višji, zunajsvetni povampirjeni psoglavci. Človek v sodobnem svetu izgublja lastnost človeka in se spušča na raven stroja in avtomata. Stroj, ki ga je človek izumil, je začel gospodariti s človekom, zato je roman krik strahu pred izgubo človeškosti v človeku samem.

Zelo pomembna je tudi tema, ki je napovedana že v motu, to je tema nasilja nad človekom, naj bo to fizično nasilje, ki je v romanu prikazano kot vojskovanje zaradi vojskovanja, ali psihično nasilje, nasilje manipuliranja s človekom, ki je zaobseženo v zunanjem svetu romana. Vojskovanje, ki je danes že dokaj izpopolnjeno in zato mnogo bolj pogubonosno kot kdajkoli poprej, je največji zločin nad posameznikom in narodom, zato je popolnoma razumljivo, da je avtor za prikaz vojskovanja kot zločina uporabil mit o psoglavcih, psoglavci kot bajeslovna bitja predstavljajo uničujoč militarističen stroj. Obenem pa predstavljajo manipulatorje, ribiče človeških duš, ki s svojo demagogijo in manipulacijo vsiljujejo posamezniku, kaj je zanj dobro in pravilno in kaj ne.

V romanu je torej poudarjen klic po drugačnih odnosih do samega sebe, do sočloveka in širše skupnosti, vse dotlej, dokler ti odnosi ne bodo socializirani, bo človek ogrožal sebe in druge.

Sodobna civilizacija vsiljuje svoj ritem in utesnjuje naraven in svoboden način življenja. Človek postaja dvojna osebnost: na zunaj se prilagaja mestnemu oziroma družbenemu okolju, a v svoji notranjosti hrepeni po neokrnjenem naravnem življenju. Tehnizacija, civilizacija, dehumanizacija na vulgaren način jemljejo življenju (človeku) vso lepoto (zunanjo in notranjo) in ga puščajo golega – razgaljenega.

Miselna simbolika sega še globlje: ni samo fizična znakaženost, temveč tudi psihična izpraznjenost človekove globine. Razen izpraznjenosti človekove globine je v romanu prikazana psihična spačenost tudi kot izguba identitete. Prav spačeni ali groteskno deformirani liki so v romanu svarilo, kako daleč lahko pripelje civilizacija, če ne gre napredek postopoma, nadzorovano, in kako deformacija usodno vpliva na človekov psihični razvoj.

Iz tega lahko vidimo, da je v romanu poosebljena želja po človeka vrednem življenju, klic po značajško visoko razviti osebnosti, ki nikogar ne ogroža in ne podreja v svoje namene.

Božidar Rozman
Maribor